

TÂRİHU BAĞDÂD

TÂRİHU BAĞDÂD

(تاريخ بغداد)

Hatîb el-Bağdâdî'nin

(ö. 463/1071)

Bağdat tarihine ve Bağdatlı meşhur şahıslara dair eseri.

Tam adı *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-selâm*'dir. Hatîb el-Bağdâdî otuz yaşlarında iken telif etmeye başladığı eserini yirmi yıl sonra 444'te (1052-53) tamamlamıştır. 463 yılına kadar vefat eden bazı kişilere yer verilmiş olması (meselâ bk. III, 108, 336) müellifin esere daha sonra eklemeler yaptığını göstermektedir. *Târîhu Bağdâd* iki bölümden meydana gelir. Geniş bir mukaddime mahiyetindeki ilk bölüm Irak'ın fethi, Bağdat'ın kuruluşu ve tarihiyle ilgili konuları içerir. Bağdat arazisi ve buradaki gayri menkullerin alınıp satılmasına dair hükümler, Hz. Ömer'in Sevâd arazisini gaziler arasında taksim etmeyip sahiplerine bırakmasının sebepleri, Bağdat'ın coğrafi konumu ve topografyası, Bağdat hakkında nakledilen hadisler ve bunların tenkidi, Bağdat şehri ve halkıyla ilgili bazı rivayetler, Fırat ve Dicle nehirleri, Irak ve Bağdat isimlerinin izahı, şehrin Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr tarafından kuruluşu ve genel tasviri, Kerh ve Rusâfe'nin tesisi, halife sarayı, camiler ve önemli mekânlar, nehir ve köprüler, mezarlıklar, Medâin şehri ve bu konudaki rivayetlerle buraya gelen elli sahâbî hakkındaki bilgiler bu kısmın temel konularını oluşturur. Eserin ikinci bölümü Bağdat'ta yaşayan veya buraya gelen 7831 kişinin biyografisine ayrılmıştır. Bu bölümde Medâin, Nehrevan, Ukberâ, Sâmerâ ve Enbâr gibi Bağdat'a yakın yerleşim birimlerine mensup kişilere de yer verilmiştir. Eser alfabetik olmakla birlikte birçok biyografi kitabında olduğu gibi Muhammed isimli şahısların biyografileri başa alınmıştır. Bazan alfabe sırası veya başka bir amaç gözetilmeksizin farklı isimlerin araya girdiği görülmekte, bu durum, biyografilerin ölüm tarihlerine göre sıralanması veya ölüm tarihi bilinmeyen kişilerin aynı nesilden yaşlılarıyla birlikte zikredilmesiyle açıklanmaktadır. Eserin sonunda künyeleriyle tanınan erkeklerin ve Bağdatlı meşhur bazı kadınların biyografileri bulunmaktadır.

Târîhu Bağdâd'da halife ve sultanlar, emîrler, kumandanlar, vezirler, eşraf, Arap dili ve belâgat âlimleri, kıraat âlimleri, müfessirler, muhaddisler, kelâm âlimleri, fukaha ve müctehidler, kadılar, zâhidler ve mutasavvıflar, vâizler, matematik, astro-

nomi, mantık, tıp ve mûsiki âlimleri, kâtipler ve hattatlar, edipler, şairler ve tarihçiler, okçular ve süvariler, esnaf ve sanatkârlar gibi toplumun her kesiminden kişilerin biyografisine yer verilmektedir. Fakat aynı zamanda bir hadis hâfızı olan müellifin hadis âlimleri başta olmak üzere din âlimlerine ağırlık verdiği görülmektedir. Eserde biyografisi bulunan muhaddis sayısı 4000 civarındadır. Hatîb el-Bağdâdî biyografisini verdiği kişilerin cerh ve ta'dîl açısından durumunu, haklarındaki olumlu ve olumsuz kanaatleri de zikrettiğini söyler (I, 213). Eserde birkaç satırlık biyografiler olduğu gibi birkaç sayfa devam eden biyografiler de vardır. En geniş biyografi Ebû Hanîfe'ye ayrılmıştır (XIII, 323-454). Müellifin Ebû Hanîfe aleyhindeki ifade ve rivayetlere de yer vermesi eleştirilmesine yol açmış, bu konuda reddiyeler kaleme alınmıştır. Eserin yazma nüshaları arasında mukayeseler yapılarak bu tür ifade ve rivayetlerin sonradan ilâve edilmiş olabileceği ileri sürülmektedir (Mahmûd et-Tahhân, s. 105-106, 307-309; *DîA*, XVI, 455-456).

Hatîb el-Bağdâdî eserini telif ederken ensâb ve tabakat kitaplarından umumi tarihlere, ricâl kitaplarından edebiyat kaynaklarına kadar çok geniş bir yelpaze teş-

kil eden ve bir kısmı günümüze ulaşmayan eserlerden faydalanmıştır. Kitaplarından alıntı yaptığı müelliflerin sayısı 180 civarındadır (Ekrem Ziyâ el-Ömerî, *Dirâsât Târîhiyye*, s. 179). Ayrıca hocalarından nakillerde bulunmuş, kendi bilgi, gözlem ve düşüncelerine de yer vermiştir. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, *Mevâridü'l-Hağîb el-Bağdâdî fi Târîhi Bağdâd* adıyla bir çalışma yapmıştır (Riyad 1405/1985). *Târîhu Bağdâd* daha sonra yazılan şehir tarihlerine örnek olmuş, birçok alanda eser yazan müellifler tarafından da kullanılmıştır. Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî *el-Muntazam*'ında, İzzeddin İbnü'l-Esir *el-Kâmil fi't-târih*'inde, İbn Kesîr *el-Bidâye ve'n-nihâye*'sinde bu eserden faydalanmıştır. Zehabî, İbn Hacer el-Askalânî, Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, İbnü'l-İmâd, Yâkût el-Hamevî, Safedî, Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir ve Abdülkerîm es-Sem'ânî kitaptan istifade eden meşhur tarihçi ve biyografi yazarlarından bazılarıdır.

Târîhu Bağdâd'a Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî *ez-Zeyl 'alâ Târîhi'l-Hağîb*, Ahmed b. Sâlih el-Cifî *Târîhu Bağdâd*, İbnü'd-Dübeysî *Zeylü Târîhi Medîneti's-selâm Bağdâd* ve İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî *Zeylü Târîhi Bağdâd* adıyla zeyil yazmıştır. İbn Cezle'nin *Muhtâ-*

Târîhu Bağdâd'ın unvan sayfası ile ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 693)

ru muhtaşari Târîhi Bağdâd, İbn Man-zûr'un Muhtaşaru Zeyli Târîhi Bağdâd ve Ebû'l-Feyz İbnü's-Siddik'in Miftâhu't-tertib li-eĥâdisi Târîhi'l-Haĥîb (Kahire 1355) adlı eserleri de Târîhu Bağdâd et-rafında yapılan çalışmalardan bazılarıdır. Georges Salmon eserin ilk bölümünü Fransızca tercümesiyle birlikte yayımlamış (*L'introduction topographique a l'histoire de Bağdâd*, Paris 1904), Fuat Sezgin bu baskıyı *Islamic Geography* serisinin LXXXVI. cildi olarak yeniden neşretmiştir (Frankfurt 1993). *Târîhu Bağdâd*'in tamamı, ilk defa 1931 yılında Muhammed Emîn el-Hancî'nin de aralarında bulunduğu bir heyet tarafından Kahire'de on dört cilt halinde neşredilmiş, daha sonra bu neşrin ofset baskıları yapılmıştır (I-XIV, Beyrut, ts.; I-XIV, Medine, ts.). Beşşâr Avvâd Ma'rûf da başta İstanbul olmak üzere çeşitli kütüphanelerdeki nüshaları karşılaştırarak eseri yeniden yayımlamıştır (I-XVII, Beyrut 1422/2001). Saîd b. Besyûnî Zağlûl eserdeki hadislerin ve şahısların fihristini *Fehârisü Târîhi Bağdâd* adıyla yayımlamış (Beyrut 1407/1986), ayrıca *Fehârisü züyûli Târîhi Bağdâd* adıyla zeyillerin fihristini de hazırlamıştır (Beyrut 1407/1987).

BİBLİYOGRAFYA :

Haĥîb, *Târîhu Bağdâd*, I, 213; ayrıca bk. tür.yer.; Brockelmann, *GAL*, I, 401; *Suppl.*, I, 563; Yûsuf el-İş, *el-Haĥîb el-Bağdâdi: Mü'errihu Bağdâd ve muĥaddişühâ*, Dimaşk 1364/1945, s. 26-27, 172-201; H. Gibb, "Islamic Biographical Literature", *Historians of the Middle East* (ed. B. Lewis - P. M. Holt), London 1962, s. 55, 58; F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1968, s. 14, 43, 102, 169; Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-mü'errihûn*, Beyrut 1980, II, 103; Mahmûd et-Tahhân, *el-Hâfîz el-Haĥîb el-Bağdâdi ve eşeruhû fi 'ulûmi'l-ĥadîs*, Beyrut 1401/1981, s. 105-106, 274-280, 307-309; Ekrem Ziyâ el-Ömerî, *Dirâsât târîhiyye*, Medine 1403/1983, s. 143-219; a.mlf., *Mevâridü'l-Haĥîb el-Bağdâdi fi Târîhi Bağdâd*, Riyad 1405/1985, s. 87-493; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 90; R. K. Jaques, *Authority, Conflict, and the Transmission of Diversity in Medieval Islamic Law*, Leiden 2006, s. 71-76; Abbas el-Azzâvî, "el-Haĥîb el-Bağdâdi ve Târîhuh", *el-Mevrid*, VIII/4, Bağdâd 1400/1979, s. 389-390; R. Sellheim, "al-Khaĥîb al-Bağdâdi", *EP* (İng.), IV, 1111-1112; M. Yaşar Kandemir, "Haĥîb el-Bağdâdi", *DİA*, XVI, 453, 455-456, 458.

CASİM AVCI

TÂRİHU'İ-HÜKEMÂ

(تاريخ الحكماء)

İbnü'l-Kiftî'nin

(ö. 646/1248)

İĥbârü'l-'ulemâ' bi-ahbâri'l-ĥükemâ' adıyla da bilinen biyografik eseri

(bk. İBNÜ'İ-KİFTÎ).

et-TÂRİHU'İ-KEBİR

(التاريخ الكبير)

Buhârî'nin

(ö. 256/870)

ashaptan kendi dönemine kadar birbirinden hadis nakleden râvilerle dair eseri.

Müellifin *el-Câmi'ü's-şâĥih*'ten sonraki en önemli kitabıdır. Eseri henüz on sekiz yaşında iken Medine'de yazmaya başlayan Buhârî yaptığı ilâve ve düzeltmelerle onu vefatına yakın bir tarihte tamamlamıştır. Önce belli bir tertip gözetilmeden kaleme alınan eser üç defa gözden geçirilerek son şeklini almıştır. *et-Târîhu'l-kebir* sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn başta olmak üzere Buhârî'nin zamanına kadar hadis nakleden erkek, kadın, sika veya zayıf râviler hakkında kısa bilgiler içermektedir. Tabakat türü kitaplar arasında kısmen alfabetik sıraya göre düzenlenen bu ilk eserde müellif Resûl-i Ekrem'in (Muhammed) hayatını en başa almış, ardından Muhammed isimli kişileri baba adına göre alfabetik sıralamış, daha sonra İbrâhim ismiyle devam etmiştir. Kitapta aynı harfle başlayan isimler kendi aralarında bir gruplandırmaya tâbi tutulmuş, mese-lâ Ahmed ismindeki râviler zikredilirken önce sahâbiler tanıtılmış, bu isimler de kendi aralarında sıralanmıştır. Sahâbeden sonraki râviler baba adına göre alfabetik dizilmiş, baba adı bilinmeyenler her bölümün sonuna kaydedilmiştir. İsimlerin ardından adları bilinmeyip baba adları ile tanınanlar, son bölümde ise künyeleriyle meşhur olanlar sıralanmıştır. 1001 kişiye ait künyeler bölümü (Kitâbü'l-Künâ) bazı âlimler tarafından Buhârî'nin müstakil bir eseri sayılmış ve ayrıca basılmıştır (Haydarâbâd 1360).

Şahıslar tanıtılırken ait oldukları tabakalar (sahâbî, tâbiî vb.) belirtilmiş, râvilerin yaşadıkları bölgeler hakkında bilgi verilmiş, kendilerine mahsus siyasi ve itikadî kanaatleri varsa yer yer bunlara da işaret edilmiştir. Râvilerin özellikle adâlet ve zabt açısından değerlendirilmesi sırasında daha çok önceki âlimlerin görüşleri esas alınmıştır. Eserin telifinde biyografik bilgilerden ziyade râvilerin kimliklerinin tesbitine, onların kimlerden hadis alıp kimlere rivayet ettiklerini ve hadis nakli açısından güvenilir olup olmadıklarını belirlemeye öncelik verildiği anlaşılmaktadır. Râvilerin rivayetlerinden bazı örnekler de

içeren *et-Târîhu'l-kebir*'de 2500'e yakın hadis bulunmaktadır. Bu hadislerin çoğu diğer eserlerde zikredilmediği için kitap aynı zamanda bazı hadislerin ilk kaynağı niteliğindedir. Başka kaynaklarda adı geçmeyen birçok râviye yer verilmesi, diğer âlimlerin vâkıf olamadığı bazı nâdir bilgiler içermesi bakımından eser ayrıca değerli bir çalışmadır. Bir kısım kaynaklarda 40.000 civarında biyografi içerdiğinden bahsedilen *et-Târîhu'l-kebir*'in son baskılarında künyeler kısmı dahil 13.991 biyografinin yer aldığı görülmektedir. Bunların 189'u mükerrer olup hem isimler hem künyeler bölümünde kaydedilmiştir. İsimler kısmında bulunan diğer bazı tekrarlar çıkarıldığında eserin 13.500 civarında biyografi içerdiğini söylemek mümkündür.

İbn Hayr el-İşbîlî, *et-Târîhu'l-kebir*'in yazma nüshasının otuz cüzden meydana geldiğini söylemektedir. Muhammed Zübeyr Siddîki eserin günümüze ulaşan yazmalarının tam olup olmadığının bilinmediğini, bazı kütüphanelerde çeşitli parçalarının bulunduğunu, Dâiretü'l-maârifî'l-Osmâniyye'nin bunları bir araya getirip bir metin teşkil ettiğini, basımda da bu metnin esas alındığını belirtmektedir. Ancak yapılan son neşirlerde isimlerin alfabetik dizilişine ve muhtevaya bakıldığında eserin eksik bir yanının bulunmadığı anlaşılmaktadır. *et-Târîhu'l-kebir*'in müellif tarafından üç defa gözden geçirilerek yazıldığı dikkate alınırsa ilk müsveddelerinin daha hacimli ve 40.000'i aşkın biyografi içerdiği şeklindeki ifadenin hacmin büyüklüğünden kinaye olduğunu, İbn Hayr el-İşbîlî'nin sözünü ettiği otuz cüzün de küçük formalardan meydana geldiğini düşünmek mümkündür. Eseri Buhârî'den Ebû'l-Hasan Muhammed b. Sehl el-Lugavî el-Mukrî, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Fazl el-Fesevî, Hâris b. Fudayl, Ebû Ahmed Muhammed b. Süleyman b. Fâris en-Nisâbü'rî gibi râviler rivayet etmiştir.

Muhaddislerin biyografileri, isim ve künyeleri hakkında çalışma yapanların ilk başvuru kaynağı olan *et-Târîhu'l-kebir* daha çok sika râvileri içermekle birlikte zayıf sayılabilecek bazı râvileri de ihtiva etmektedir. İbn Ebû Hâtim, *Beyânü ĥaĥa'i Muhammed b. İsmâ'il el-Buhâri fi Târîhih* adlı eserinde (Haydarâbâd 1380) 771 hataya işaret etmiştir. Bu hataların çoğu Ebû Zûr'a er-Râzî'nin, bir kısmı Ebû Hâtim er-Râzî'nin tenkitlerinden oluşmaktadır. Bazı